

AZ ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGI WERWOLF-HIEDELEM INTERETNIKUS VONATKOZÁSAI

MOGYORÓSI SÁNDOR

A farkassal kapcsolatos vallási elképzelések már korai időktől kezdődően jelentős szerepet töltek be az Eurázsia népeinek szellemi kultúrájában. Ezt a különböző mítoszokban, mondákban, népi hiedelmekben, szólásokban, és a feudalizmus korától kezdődően, valamint a klasszikus mediterrán kultúrából ránk maradt írásos emlékekben követhetjük nyomon. A jelen írásunk célja a farkassal kapcsolatos néphagyomány egy meghatározott csoportjának a vizsgálata. Pontosabban a teriomorf metamorfózis egyik válfajának, az ember farkassá változásának az Északkelet-Magyarország hiedelmvilágában meglévő képzeteinek az elemzése.

A farkassá változó hiedelemalakot a néprajzi szakirodalom német nyelvből kölcsönzött szóval *Werwolf* terminussal jelöli. A Werwolf-hiedelemkört vizsgáló kutatók számára sokáig problémát jelentett magának a hiedelemkörnek a behatárolása. *Margul, T.* a problémát elemezve idézi *André Richard* 1875-ben megjelent *Werwolf* című munkáját, amelyben a szerző a hiedelemkört, a lélek állatalakban – pontosabban az ökológiai környezet legerősebb ragadozójának alakjában – való reinkarnációjaként értelmezve, az egész földkerekségre kiterjeszti.¹ *Margul, T.* ezt az elméletet a Werwolf-hiedelem tágabb értelmezésének tekinti, míg szűkebb értelmezésként fogadja el a tényleges európai farkassá változást. Véleményünk szerint a problémának ez a megközelítése nem szerencsés. Tekintettel kell lennünk arra, hogy a farkassá változás képzete Európában többé kevésbé azonos gyökerekből táplálkozik, az eltérő képzetek évszázadok folyamán interetnikus kapcsolatok útján átfonódtak, egymásra hatottak, közben pedig Európa tíz évszázadnyi történelme koptatta patinájukat. Ilyen megfontolásból a Werwolf-terminust írásunkban az európai népek farkassá válás képzeteinek általános fogalmaként használjuk.

A farkassá változó hiedelemalak megnevezésére a különböző európai nyelvekben gazdag terminológia fejlődött ki.² A francia nyelvben *loup-garou*, német nyelvterületen *Werwolf*, *Böxewolf*, Észak-Európában *varulven*, *hamnbjörn*, *fähusbjörn*, *kuivskedbjörn*, *folkwargar*, *warkelng* szóval nevezik a farkassá változó embereket. A legtöbb szláv nyelv terminusa – egy-két kivételtől eltekintve – visszavezethető a **vľkodlakъ* alakra. Ezen szó etimológiája a szlavisztika jelenlegi értelmezése szerint: a farkas bőrére magára vevő, aki maga is farkassá változik.³ A nyugati szláv nyelvekben *wilkolak*, *vľkodlak*, a keleti szláv nyelvekben *volkolak*, *voukolak*, *vovkun*, a déli szláv nyelvekben *vukodlak*, *virkolag*, *vrkolag* stb. szóval jelölik a Werwolfot.⁴ A délszláv terminus a szláv

1. *Margul, T.* 1981. 59.

2. *Niederle, L.* 1924. 44–45. *Moszyński, K.* 1967. I. 461.

3. *Moszyński, K.* 1967. II/1. 547.

4. *Niederle, L.* 1924. 44.

törzsek Balkánon történő letelepedését követően meghonosodott az újjörögben is, ahol vámpír értelemben használják. A görög nyelvterület egyes vidékein a Werwolf megjelölésére *callicantzaro*, *callicantzari* megjelölést alkalmaznak.⁵ Hasonlóan szláv átvétel az aromun és a román *varcolac* terminus. A román nyelvben ezen kívül a Werwolfot *pricuși* szóval is jelölik. A magyar nyelvben ez a hiedelemalak *szakállas farkas*, *„csordásfarkas*, *küldött farkas*, *farkaskoldus* terminus alatt bukkan föl, Kalotaszeg vidékén, valamint a bukovinai székelyeknél pedig a *prikulics* megjelölés használatos.

Az ókori emlékeink közül elsőként *Herodotos* neurokról tett feljegyzését említhetjük, mely szerint ezen nép tagjai évente egy alkalommal pár napra farkassá változnak.⁶ A görög mitológia Zeus Lykaios kultusza kapcsán ismerte az ember farkassá változását. Az ókori tudósítások szerint az emberáldozatot bemutató arkadiai papok tíz évig farkasalakban éltek.⁷ A római *lupercusok* minden esztendő február havában a nyájaik körül farkasbőrbe bújva bajelhárító és termékenységvarázsló rítusokat végeztek el.⁸ Az arab írók közül *Avicenna* és *Ebn Sinna* betegséggként írják le az ember farkassá változását.⁹

A szláv írásos emlékek a XII. századtól tudósítanak a népi hitvilág farkasemberéről.¹⁰ A nyugati szlávok hagyományában a keleti szlávok hitvilágához képest a Werwolf-fal kapcsolatos elképzelések erőteljesebben keveredtek a vámpirizmussal. A délszláv nyelvekben a *vlkodlak*, *vrkolak* terminust már a középkor folyamán vámpírszerű hiedelemalak megjelölésére használták.¹¹

Az Észak-Európa, valamint a német nyelvterület Werwolf-alakja részben a germán mitológia Berserker hagyományára vezethető vissza.¹² Nyugat-Európában különösen a német nyelvterületen kapcsolódik a Werwolf-alakjához gazdag hagyomány, mely számos vonásban párhuzamba állítható a nyugati szláv, valamint az észak-európai hiedelmekkel.

A francia hagyomány Werwolfja számunkra elsősorban a középkori lykanthropia perek iratai alapján ismert. A periratok alapján kibontakozó kép egyrészt antik gyökekre, valamint a boszorkánysággal összefüggő képzetekre utal.

A középkor folyamán Magyarországot sem kerülte el a Werwolf-perek divatja, amely a XVI–XVII. század fordulóján Franciaországban tombol. A Werwolfokat azzal vádolják, hogy farkasként fiatal lányokat, asszonyokat, gyerekeket esznek meg. Szelídebb változatokban kutyákat, esetleg háziállatokat marcangolnak szét. A vádlottak a tudományukat, vagy az átváltozáshoz használt rekvizitumot többnyire a Sától kapják. Sokukról azt állítják a jegyzőkönyvek, hogy emberhússal táplálkoznak.¹³

A Werwolf-perek vádlottairól általában azt bizonygatják, hogy véres szájjal, vagy véres ruhában találták őket a szétmarcangolt holttestek mellett. Ugyancsak általános terhelő bizonyítéknak tekintették a frissen szerzett sebesülést. A szemtanúk ilyen esetben rendszerint arról számolnak be, hogy az illető vádlott farkas alakban szerezte a bizonyító erejű sérülést, mint például a végtagcsonkulást, a vágott vagy szúrt sebet, amelyet előző nap egy vadász, vagy a nyáját védelmező pásztor ejtett egy farkason,

5. *Senn, H.* 1982. 209.

6. *Geréb, J.* 1893. 75. *Herodotos* IV. 105.

7. *Leubuscher, R.* 1850. 1–3. *Hertz, W.* 1862. 35.

8. *Brückner, A.* 1924. 91. *Hertz, W.* 1862. 43–44.

9. *Leubuscher, R.* 1850. 3–4.

10. *Niederle, L.* 1924. 43–45.

11. *Djordjević, T. R.* 1953. 150. *Senn, H.* 1982. 208.

12. *Hertz, W.*, 1862. 57. *Odstedt, E.* 1943. 224.

13. *Hertz, W.* 1862. 97–99.

másnap pedig a vádlott hasonló testrészen láthatták a sebesülést. A főként Északkelet-Franciaországban járványosan terjedő lykanthropia perekben a Werwolfok ellen felhozott egyik fő vádponttá a kannibalizmus vált. Chalou közelében lejátszódó per irata például egy finnyás szabórol számol be, aki megsütve és megfőzve ette áldozatainak húsát.¹⁴ A franciaországi Werwolf-perek járványa a XVII. század elejére áterjedt Európa más részeire is, s keleti irányba folytatva útját a XVIII. században eléri annak keleti szélét.

A farkassá változó ember legelső írásos említése Magyarországon 1560-ból származik. Az adat kísértetiesen hasonlít azokra az esetekre, amelyekkel a XVI. századi Franciaországban találkozhatunk. Az aláírás nélküli levél arról tudósít, hogy Hegyماغosapátinál egy gyermeket széttépték a farkasok. Az egyik farkast „. . . *veresnek mongyák, orozlan modra, az kethei feyr az farkasnak. Ez bizon dolog. Azt is mongyak, hogy meg zolalt az farkas, azt montha, hogy pap volt es ket feyr farkas ket fya volt. A Ur isten bine zerint vehete reya az chapast, kewilsigyert, hamis predikatioiairt es hogh beyt napokon hwst eth es hitiletnapik ember hwsal kel ilni . . .*”¹⁵ Sajátos fordulat ennél a példánál, hogy istentelenségéért pont egy papot (alighanem prédikátort) büntetnek azzal, hogy farkasalakban kell élnie. Akárcsak a franciaországi perekben, itt is a kannibalizmussal kapcsolatban bukkann föl a Werwolf-hiedelem, ami egyébként nem jellemzője a magyar hagyománynak.

1754 júniusában Nógrádban állítanak ítélszék elé *szakállas farkasokat*. A per első vádlottja egy ötvenéves, katolikus vallású, liprói tót származású koldus, aki azt vallja magáról, hogy ő igenis *szakállas farkas*, s ha kérésére nem kapott húst, szalonnát, tejet, akkor bosszúból farkas alakban libát, juhot, marhát, lovat ölt. A tudományát két juhásztól tanulta, akiknek az a ruhájuk csombékjába volt kötve. Tudománya *farkas-hársbul* és *holt embernek porából* állt. A jegyző előtt azt vallja, hogy hisz Istenben, gyón és áldoz.

A per második vádlottja az ötvenesztendős, katolikus vallású, morva származású Kovács Márton juhász, aki elsőre tagadja az ellene felhozott vádat. Másodjára Kovács Márton a törvényszék előtt bevallja, hogy igenis *szakállas farkas*. A tudományát az *ördögfeleségtől* kapja, akivel a rendes felesége mellett együtt él. Ő változtatja át farkassá. Azonban az ördögő elhagyta, s most a törvényszék előtt nem tudja bizonyítani, hogy képes átváltozni.

A per harmadik vádlottja a jegyző előtt a következőket mondja magáról: „. . . *Igenis fele farkas fele ember vagyok, és vagyon Pencen Holdos Ferenccél olly szijjam, melyet ha reám kötök azonnal elváltozok, és azt a szijjat adta nékem Podrecsányban levő Pál nevű ember, aki ott pásztorkodott*”. A vádlottat Pogács Pálnak hívják, és Lipró vármegyéből valónak mondja magát.¹⁶

A jegyzőkönyv tanulságait a következőképpen összegezhetjük: a három vádlott között egyik sem magyar nemzetiségű – egy morva, kettő tót. Foglalkozásukra nézve: egy koldus, kettő pedig pásztor. A második számú vádlott vallomása, aki azt vallja, hogy az ördögfelesége változtatta át farkassá, inkább a megszokott boszorkányperekre emlékeztet. Ennél érdekesebb az első és a harmadik vádlott vallomása. A kettő közül kétségtelenül az utóbbi szájából hangzik el a tipikus Werwolf-történet: a) pásztorkodáshoz kötődik; b) a tudományszerzés a rekvizitum öröklése által történik; c) az átváltozás eszköze a varázsöv. Az első vádlottnál pedig tanúi lehetünk annak, hogy a Werwolf-hiedelem hogyan kötődik az olyan hiedelemekhez, amelyek a magyar néphagyó-

14. Leubuscher, R. 1850. 13–18.

15. OL., Nádasdy lev. Miss. Csányi B. közli: Scheiber S., 1956. 300.

16. Török G., 1959. 278–288.

mány sajátjai, ugyanakkor a hiedelemrendszer egészének struktúrája és logikája ezeket határozza meg kötődési pontként.

Hasonló magyarországi Werwolf-perekről tudunk 1759-ből, 1783-ból és 1793-ból.¹⁷ 1822-ben *Pucz Antal* a babonákról és az ő sokféle nemeiről íródott könyvében vizsgálja „okos észnek világánál” azt a csalóközi történetet, amely hét leány farkassá változtatásáról számol be.¹⁸

A palóc hagyomány kapcsán már *Ipolyi Arnold* is szól a farkassá változó pásztorról.¹⁹ A palócok szerint a megbántott, megsértett juhászból válik holta után *szakállas farkas*, aki a nyája után kódorog, s így áll bosszút a gazdáján. E példában a vámpírelemekkel ötvöződött Werwolf-hiedelemnek lehetünk tanúi. A palóc hagyomány nemcsak a halottal, hanem az élővel is kapcsolatba hozza a farkassá változás képzetét. Talán megkockázhatjuk azt az állítást, hogy arányát tekintve gyakrabban bukkan elő az élő emberből farkassá változott pásztor, mint az *Ipolyi* által említett példa.

A palóc hagyomány szerint a keresztelőre a keresztapa viszi a gyereket. Mielőtt elindulnának a komaasszony a következő mondással vesz búcsút: „*Farkast viszek, bárányt hozok*”.²⁰

A Werwolf-mondakör egyik sajátos típusa ismert Hét, Putnok, Égerszög környékén. A mondatípussal, s annak irodalmi vonatkozásaival *Ujváry Zoltán* foglalkozott *A farkassá változott pásztor* című tanulmányában.²¹ A Putnok környéki mondának a rövid tartalma a következő: a pásztor felesége mindig késve viszi a férjének az ebédet. A pásztor figyelmezteti a nőjét, hogy ennek nem lesz jó vége. Amikor az asszony legközelebb késik, egy farkas támadja meg, s alaposan megtépi a kötőjét. Az asszony ráborítja az ételt, s ezzel megmenekül. Amikor a férje kevesli a hozott ebédet, elmondja neki a történeteket. Ebéd után a pásztor megkéri a feleségét, hogy tetvésszen a fejében, s közben elalszik. A nő ekkor látja meg a férje fogai közt kötőjének darabjait, s rádöbben, hogy a férje *szakállas farkas*. Hogy szabaduljon tőle előkapja a bicskáját, s elmetéli a nyakát. A tetemet kövekkel hordja be. A *szakállas farkas* sírja most is megvan Putnoktól néhány kilométerre, az emberek *Pásztorhányás*nak emlegetik ezt a helyet.²²

Nyomban felfigyelhetünk arra, hogy a hiedelemtörténet ezen típusával a német és a skandináv néphagyományban találkozhatunk. Egy ostfrieslandi történet szerint például egy ember asszonyával az erdőn keresztül utazik. Egy dombnál megállítja a szekérét, s közli az asszonnyal, hogy neki most el kell mennie, a férfi ugyanis érzi, hogy közeleg az átváltozás pillanata. Arra inti a feleségét, hogy vigyázzon magára, s tartsa kéznél a piros szoknyáját, ha megtámadná valamilyen vadállat, azzal üsse a pofáját. Ezekkel a szavakkal a férfi eltávozik. Röviddel ezután egy hatalmas farkas jön elő az erdőből, a szekérre ugrik, az asszonyra támad. A nő a férje tanácsa szerint cselekszik, s a szoknyájával védekezik. Az állat cafatokra tépi a szoknyát, s visszazalad az erdőbe. A férfi hamarosan visszajön, felül a szekérre, s folytatják útjukat. Beszélgetés közben az asszony a férje fogai közt felfedezi szoknyájának foszlányait, s ekkor döbben rá, hogy a férje Werwolf.²³

17. *Komáromi A.*, 1910. 675–676. *Szendrey Á.*, 1986. 135. *Ujváry Z.*, 1986. 85. *Dömötör T.*, 1981. 106. *Csefko Gy.*, 1926. 36–37. *Beke Ö.*, 1932. 167.

18. *Pucz A.*, 1822., 43.

19. *Ipolyi A.*, 1929. I. 117. *Wislocki H.*, 1893. 13.

20. *Istvánffy Gy.*, 1911. 227.

21. *Ujváry Z.*, 1986. 73.

22. *Ujváry Z.*, 1986. 73–87.

23. Was sich das Volk . . . , 1876. 140.

Ez a hiedelemmonda-változat általában ismert a német nyelvterület nyugati, északnyugati részén. Ezen típus Werwolfjai kevés kivételtől eltekintve nem gyilkolnak, hanem többnyire beérik azzal, hogy valamelyik hozzátartozójuk – leggyakrabban a feleségük – valamely ruhadarabját széttépik. Számos változat azzal végződik, hogy az asszony, aki rájött, hogy a férje Werwolf – a történetben általában a kényszerből átváltozó Werwolf-típus fordul elő –, megszabadítja őt a varázstól. A megszabadítás úgy zajlik, hogy a Werwolfot farkas alakjában a keresztnevéen szólítják.²⁴ Azáltal hogy állapotának tudatára ébresztik, megszabadítják az átváltozás kényszerétől. A feleségére támadó farkasember története ismert számunkra a svéd *varulven*hez kötődő hiedelemkörből is.²⁵

Mindegyik mondában a Werwolf-férj feleségére támad, de az asszonyt nem öli meg, csak a szoknyáját tépi szét, s az asszony utána a foga közt maradt szövetszálakokról ismer rá. A német és a skandináv példákban a történet folytatása többnyire arról szól, hogy a feleség a férjét megszabadítja a varázstól. Magyar példában pedig a feleség elmetéli a férje nyakát.

A hiedelemmonda magját alkotó azonos vázlaton túl, a német–skandináv és a magyar történetekben szereplő Werwolf-alak típusát tekintve teljességgel eltér egymástól. Az ostfrieslandi, és a nyugat-porosz példákban ennél a mondatipusnál a *kényszerből átváltozó Werwolf* szerepel, aki maga sem tudja, hogy melyik pillanatban válik farkassá, s tulajdonképpen akarata ellenére kell a feleségére támadnia. A Putnok környéki hiedelemmonda hőse a *maga akaratából átváltozó Werwolf*, aki azért támad a feleségére, hogy megleckéztesse, ám a végén mégis ő jár pórul.

A gömői hagyomány szerint *szakállas farkas* abból az emberből lehet, aki foggal születik, vagy abból, aki Luca éjszakáján kimegy a keresztútra, s egy kör közepében kiállja a próbát, így szerzi meg az átváltozás tudományát. Ezek tulajdonképpen a magyar hagyományban is ismert tudományszerzési módok, amelyekkel a garabonciászhoz, a boszorkányhoz, az ördögös kocsishoz stb. fűződő történetekben is találkozunk. Az európai hagyományból ismert farkassá változási módra a putnoki hiedelemmondával kapcsolatban nem találunk utalást.

A következő ragályi példában annak lehetünk tanúi, hogy csak a *szakállas farkas* elnevezés őrződik meg, de a mögötte megbúvó hiedelemalak teljességében azonos a tudományos juhásszal: „*Még akkor gyerek voltam, de még emlékszem rája, amikor szakállas farkas volt. Úgy hogy abban az alakban mutatkozott meg, abba az alakba volt. Ha falun hajtott, akkor is már a nép ismerte, mert mindig olyan lángot hajéntott a szakállas farkas. Ő csak egy ostort csapta ki, s egy nagy lángot csapott. Amúgy nem volt semmi különbség rajta, olyan volt, mint a többi ember Szuhafőn is volt pásztor-ember Úgy is halt meg, hogy nagyon szenvedett, nem tudott meghalni. A ház közepin egy tüzet kellett neki rakni, de egy kicsit, és azon körül álltak az ördögök. Azok az ördögök körülfozták a tüzet. A tűznek ott kellett előtte lenni, úgy halt meg*”.²⁶

Az idézett szövegben megfigyelhetjük, hogyan ágyazódik az átvett hiedelemtörténet magja a már meglévő hiedelemrendszerbe. Amikor a magyar néphagyomány a német eredetű Werwolf-hiedelemmonda férfi alakját a tudományos pásztorral azonosította, a tudomány megszerzésének a módját is ettől a figurától kölcsönözte. Hiszen ha visszaemlékszünk a XVIII. században lefolytatott nógrádi perre, ott a vádlottak még másként nyilatkoznak a tudományszerzés mikéntjéről. Ezen túl megfigyelhető, hogy amennyiben az átvett hiedelem nem képes megőrizni a maga sajátosságait, az idők

24. Hertz, W., 1862., 81–83.

25. Odstedt, E., 1943. 221–225.

26. Szajkó Ida (Ragály). Zsadányi T. gyűjtése 1983. GA, 620/1–7. Ugyanettől az adatközlőtől 1986-ban ismételtlen gyűjtöttem, és hasonló eredményt kaptam (M. S.).

során szinte belecsiszolódik, belekopik a hiedelemrendszer azon pontjába, amelyhez kapcsolódott. Az átvétellel kapcsolatban rá kell mutatnunk egy figyelemre méltó tanulságra. A Werwolf-hiedelem magyar adaptációjának vizsgálata azt bizonyítja, hogy a magyar hiedelemrendszerrel beszélni ilyen folyamat elemzésénél fikció, ugyanis az adaptációs folyamatokban funkcionális egységekként csak a lokális hiedelemrendszerek vesznek részt. Úgy véljük, részben erre vezethető vissza a magyar nyelvterületen előforduló Werwolf-hiedelmek sokfélesége.

Egy gondolat erejéig érdemes kitérnünk a putnoki hiedelemmonda magyar változatának befejező részére. A történet vége optimista: az asszony tetvézés közben rájön, hogy a férje *szakállas farkas*, nem vesztegeti az időt, elvágja a nyakát. Úgy gondolom hogy a gömöri *szakállas farkas* mondájának ez a befejezése szerkezetileg teljességben megegyezik a Molnár Anna balladánk „önmegmentő” részével. A ballada önmegmentő típusa a német nyelvterület nyugati variánsaiban fordul elő, a magyar nyelvterületen a ballada Erdélyben, valamint töredékeiben Dunántúlon, Ungban és a palócoknál ismert.²⁷ Vagyis a ballada azokon a területeken fordul elő, ahol keveredhetett a Werwolfmonda említett típusával. A befejezés pedig mind a balladában, mind a *szakállas farkas* mondájában majdnem teljességgel azonos. Mindkét történetben az asszonyra nézve veszélyes férfi azzal szolgáltatja ki magát, hogy a nő ölébe hajtja a fejét, és elalszik. Közös a tetvézés mozzanata. Közös, hogy az asszony akkor döbben rá a fenyegető veszélyre, amikor a férfi alszik, s végezetül a nő mindkét esetben a férfit saját fegyverével teszi ártalmatlanná – egyik esetben kardról, másik esetben bicskáról van szó.

A Werwolf-mondának ez a típusa nemcsak a palócoknál, hanem Erdélyben is ismert. A kalotaszegi Ketesden a történetet a következőképpen meséli el: „Az én anyósom, amikor a juhokat hajtottak Almásra egy legénnyel, eccerre összevissza szalagáltak. Egy nagy farkas kapott egyikhez, kapott másikhoz (juhhoz), s neki is rángatta a kötőjűt. Mind kiabálta a legényt, de nem jött. Kis idő múlva visszajött, s elmondta neki a történetet. Ahogy elkacagta magát, mind ott volt a fejtő, amivel a kötő ki volt varrva, a foga között”.²⁸

A történet magja itt is ugyanaz mint a felvidéki variánsnál, azonban más a bevezető rész, és hiányzik a frappáns befejezés is. Ugyanez a mondatípus bukkan elő a Fekete-Körös völgyében, Hidason és Méhkeréken, azzal a különbséggel, hogy egyes változatokban a férjet megszabadítják az átváltozás kényszerétől.²⁹

Azonban térjünk vissza a *szakállas farkas* Putnok környéki mondájához! Felmerül a kérdés, hogy végül is kiktől került át a magyar néphagyományba a *szakállas farkas* mondája. Ujváry Zoltán szerint a szlovák *vlkodlak*nak köze lehetett a palóc *farkaskoldus*, *szakállas farkas* mondái kialakulásához.³⁰ A hiányos adatokra való tekintettel nem mondhatunk igent vagy nemet arra, hogy a szlovákok ismerték-e ezt a típusú Werwolfmondát. Azt viszont láthattuk, hogy a német nyelvterület nyugati részén és a svéd hagyományban majdnem szó szerint ez a történet bukkan föl. S ha elfogadnánk azt a feltételezést, hogy a monda magyar változatának a befejező része a Molnár Anna balladából került át, az utóbbi átvételéről is tulajdonképpen ugyanezt kellene mondanunk.

Azonban a *szakállas farkas*sal kapcsolatban Putnok környékén ismert egy hiedelem, ami mégis bizonytalanná tesz bennünket vázolt gondolatmenetünkben. A putnoki *szakállas farkas* sírját, amelyet Pásztorhányásnak neveznek, egy kórakás jelzi. Ha az

27. Ujváry Z., 1971. 28–32.

28. Kovács Á., 1947. 111–114.

29. Diószegi V. gyűjtése 1961. Méhkerék, MOA, 10050, Hidas, 1949. MOA, 7235, idézi: Bihari A., 1980. 44. Györffy I., 1916. 81–82.

30. Ujváry Z., 1986. 73–87.

emberek, vagy a gyerekek útja arra vezetett, sokszor már messziről vitték a követ, mert a hiedelem szerint, ha valaki nem dobott követ a sírra, akkor kijött a *szakállas farkas*, s megtépte azt.³¹

Ismeretes, hogy a szláv hiedelemvilág a halottak két csoportját különbözteti meg: *roditelit* és *založnikit*. A veszélyes halottakat, *založnikiket* a temetőn kívül hantolták el, s ha valakinek a sírjuk mellett kellett elhaladnia, egy követ, vagy egy száraz ágat dobott a sírra, máskülönb az arramenő kitette volna magát a *založnik* bosszújának.³² Valószínűnek látszik, hogy a putnoki hagyományban ugyanezzel a szláv eredetű hiedelemmel találkozunk. Nem lehet kizárni annak a lehetőségét, hogy a *szakállas farkas* mondáját a palóc hagyomány szlovák közvetítéssel vette át a német hagyományból. Azonban, hogy ennek a kapcsolatoknak a végére járjunk, feltétlenül mélyebben kellene ismernünk az idevonatkozó szlovák adatokat. Napjaink szlovák néprajzkutatása sajnos nem tekinti feladatának az adott hiedelemalak vizsgálatát.

Hasonló problémába ütközünk a kassai magyar hagyományban ismert *virkolak* alakjával kapcsolatban. A XIX. század végén *Sárosi Á.* írja le a Kassa környéki hagyomány *virkolak*, vagy *varkolak* alakját. A helyi néphitben ez a hiedelemalak félig ember, félig farkas. Késő éjszakában kóborol félig elhagyatott utakon és embervérre szomjazik. Ábrázata rút, de az emberéhez hasonlít, sőt azt tartják róla, hogy valójában ember is, csak a természete farkasé. Igen hosszú életű, de sohasem hal meg jámbor emberekhez hasonlóan, mindig öngyilkosság útján pusztul el. A mord tekintetű emberről ma is azt mondják: úgy néz ki mint egy *virkolak*. Hernád-parti halászok sokat meséltek róla, ma már úgy látszik kiveszett, mert a kassai *virkolak* éjjeli kóborlásairól többé nem szól a népmonda.³³

Erről a hiedelemalokról, amely tulajdonképpen rút ember, akinek a természete a farkasé, embervérre szomjazik, s öngyilkosság útján pusztul el természetesen azt gondoljuk, hogy szláv átvétel. Azonban elképzelhető hogy tévednénk, ha feltételeznénk, hogy a kassai magyar néphitbe a szlovákoktól került át. A *virkolak*, *varkolak* terminusról biztosan állíthatjuk, hogy nem nyugati szláv alakulat.³⁴ Vagyis ha szórványosan fel is bukkna a szlovák hiedelmek nomenklatúrájában, az csakis egy átvétel eredménye lehet. A *varkolak* terminus a bolgár és a szlovén dialektusokból származhatott át a X. század környékén az albán és a román nyelvekbe.³⁵ Feltételezhetjük, hogy a Kárpát-medence északi peremére ez a terminus, és ez a számos vámpírmotívumot tükröző hiedelemalak a XIII. századi vlach migráció közvetítésével kerülhetett. Ilyen átvételi problémákkal a román (balkáni) és szlovák viszonylatban már korábban is találkozunk. Példaként csak utalunk a kecskemaszkos alakoskodás Kárpát-medencére vonatkozó interetnikus vonatkozásaira.³⁶ Nem tudjuk viszont itt sem pontosítani az átvétel folyamatát, hogy ti. ez szlovák közvetítéssel, vagy pedig közvetlenül a vlach pásztoroktól történt.

Hogy folytassuk a magyar Werwolf-hagyomány szláv vonatkozásainak a taglalását, szót kell ejtenünk a keleti szláv kapcsolatokról.

Az Aa Th 449/A mesetípus magyar redakcióját vizsgálva *Dégh Linda Anderson, W.* álláspontjára helyezkedik, amikor a magyar népmesék *szakállas farkas* alakját közvetlenül az ukrán hagyományból eredezteti.³⁷ A példaként felhozott népmesék

31. *Ujváry Z.*, 1962. 458–461.

32. *Tokarev, Sz. A.*, 1957. 41.

33. *Sárosi Á.*, 1896. 207.

34. *Niederle, L.*, 1924. 44–45.

35. *Niederle, L.*, 1924. 44.

36. *Ujváry Z.*, 1981. 115–119.

37. *Andersen, W.*, 1935. 16–19. idézi: *Dégh L.*, 1960. 291.

Zemplénből, vagy Szatmárból származnak. Sajátosságuk, hogy a történetekben a *szakállas farkas* tulajdonképpen csak epizód szereplő. Zemplén és Szatmár területén gyűjtött népmesék *szakállas farkasa* mindegyik változatban gyermekrablóként szerepel, akivel a kutyává változtatott megcsalt férj veszi fel a harcot. Az egyik zempléni variánsban a *szakállas farkas* leírása a következőképpen hangzik:

„Na egyszer nyílik az ajtó, éjszaka 12 óra felé. Hát az-is olyan emberféle volt biztosan, de farkasruhába jött, és elvitte volna a gyerekeket Elvitte a barlangba a szakállas farkas. Ott már a két gyerek játszott szépen”.³⁸

A magyar néphagyományban csak a népmesék farkasemberére jellemző a gyermekrablás. A hiedelmekben és a hiedelemmondákban szereplő alaknak nem sajátja ez a tulajdonság. Így ha el is fogadjuk az ukrán hatás elméletét, azt elsősorban a keleti megyéink népmeséivel kapcsolatban tehetjük, hiba lenne azt a magyar farkas alakú mitikus lényre vonatkoztatnunk.

Az Aa Th 449/A népmesetípus magyar változatai egy pusztán elméleti jellegű probléma tisztázásában is segítségünkre vannak. Ebben a mesetípusban sarkítva kerül szembe egymással a kyanthropia és a lykanthropia, ami cáfolhatatlanul bizonyítja, hogy a farkassá változás hiedelemkörében nem annyira az extrém tulajdonságok hasonlóságán, mint inkább a belső azonosuláson van a hangsúly. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a hiedelemalak kapcsán nem beszélhetünk semmiféle reinkarnációról.

Az északkelet-magyarországi néphagyomány Werwolf-alakjához fűződő hiedelmeknek három fő csoportját különböztethetjük meg. Az első a Putnok környéki hiedelemmonda, amelynek a fő motívuma az asszonyára támadó farkasember. Ezen típus hiedelemalakját a hagyomány *szakállas farkas* terminussal jelöli. A monda párhuzamait a német nyelvtérület nyugati, északnyugati részén találjuk, feltételezhető, hogy a magyar változat eredetije is erről a területről kerülhetett hozzánk.

A második csoportba a Kassa környéki *varkolák* alakját sorolhatjuk. Vámpirisztikus jellegű antropomorf hiedelemalak, amelynek a „természete a farkasé”. Mind a terminus nyelvtörténeti jellemzői, mind a hiedelemalak sajátos vonásai délszláv, balkáni eredetre utalnak.

A harmadik csoportba a zempléni népmesék *szakállas farkasát* sorolhatjuk, amely Dégh Linda véleménye szerint közvetlenül az ukrán párhuzamokból származtatható.³⁹ Véleményünk szerint ez a csoport nem hozható közvetlen kapcsolatba a magyar néphagyomány Werwolf-hiedelmeivel.

Az első két csoportnál kérdéses marad a szlovák közvetítés szerepe. Az észak-magyarországi hagyománnyal kapcsolatban Róheim Géza a szlovák eredet elméletét fejtette ki.⁴⁰ A szlovák hatás lehetőségét kizártnak tekinteni nem lehet, azonban a *szakállas farkas* alakját a szlovák hagyományból származtatni túlzás. Ha a szlovák hagyományban a Werwolf alakja hasonló vonásokkal bukkan föl, mint ahogy az például a gömöri hagyományban jelenik meg, úgy náluk is ez a német hagyományból való átvétel eredménye lehet. Az interetnikus vonások kapcsán utalnunk kell egy fontosnak tartott jellemzőre. Egyedül Ipolyi A. feljegyzéséből, valamint a *prikuliccsal* kapcsolatos hiedelmek révén van tudomásunk arról, hogy a farkas alakú hiedelemlény holt emberből keletkezne.⁴¹ A magyar hagyomány Werwolf-alakja nem kapcsolódik a vámpirizmus képzetéhez, nem függ össze a visszajáró halottak hiedelmével. Ezek a megállapítások viszont helytállóak a legtöbb, velünk közvetlen szomszédságban élő nép hagyományára.

38. Dégh L., 1960. 291.

39. Dégh L., 1960. 277–296.

40. Róheim G., 1925. 90–93. Szendrey Á., 1938. 438. 1968. 135.

41. Ipolyi A., 1929. I. 117.

Valószínűnek tűnik, hogy a magyar néphagyomány a XVI. század környékén kerülhetett kapcsolatba a Werwolf-hiedelemmel. Az átvétel forrása német volt, a környező szláv népek folklórja ennek a hiedelemnek a közvetítésében legfeljebb másodlagos, vagy harmadlagos szűrőként funkcionálhatott. Az új hiedelemalak a magyar hitvilág azon pontjaihoz kapcsolódott, amelyekkel összeolvadva beépülhetett a magyar hiedelmek lokális rendszereibe. A befogadó közeget többnyire a pásztorkodáshoz kapcsolódó hiedelmek nyújtották.

A Werwolfnak a magyar hiedelemrendszerben betöltött szerepéről annyit mondhatunk, hogy ez a hiedelemalak a négy évszázad folyamán erőteljesen integrálódott és asszimilálódott. Napjainkban csak töredékekben bukkan föl, gyakran csak az előkerülő terminusokból lehet következtetni az egykori meglétére.

IRODALOM

- Andersen, W.*
1935. Zu Albert Wesselski's Angriffen auf finnische Folkloristische Forstellungsmethode. Eesti Rakvalune Arhivi toimetused 4. Tartu.
- Beke Ö.,*
1932. Szakállas farkas. *Ethnographia*, XLIII, 167.
- Bihari A.,*
1980. Magyar hiedelemmonda katalógus. Előmunkálatok a magyarság néprajzához 6. Bp.
- Brückner, A.*
1924. Mitologija polska. Studijam porównawcze, Warszawa.
- Csefkó Gy.,*
1926. Küldött farkas, küldött kutya, küldött ördög. *Ethnographia*, XXXVII, 36–37.
- Dégh L.,*
1960. Az Aa Th 449/A mesetípus magyar redakciója. *Ethnographia*, LXXI, 277–296.
- Djordjević, T. R.*
1953. Vámpir i druga bića u našem narodnom verovanju i predanju. In: Srpski Etnografski Zbornik LXVI, Beograd.
- Dömötör T.,*
1981. A magyar nép hiedelemvilága. Bp.
- Geréb J.,*
1892–1893. Herodotos történeti könyvei (görögül és magyarul) I–III. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Geréb József, Budapest.
- Györffy I.,*
1916. Babonás hiedelmek és szokások a Fekete-Körös-völgyi magyaroknál. *Ethnographia*, XXVII. 81–89.
- Hertz, W.*
1862. Der Werwolf. Beitrag zur Sagengeschichte. Stuttgart.
- Ipolyi A.,*
1929. Magyar mythológia. Pest.
- Istvánffy Gy.,*
1911. A Borsod megyei palócok. *Ethnographia*, XXII. 227.
- Komáromy A.,*
1910. Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. Bp.
- Kovács Á.,*
1947. Kalotaszegi adatok a lidércről, sárkányról, rosszakról, prikolicsokról, boszorkányokról. *Ethnographia*, LVIII. 111–114.
- Leubuscher, R.*
1850. Über die Wehrwölfe und Thierverwandlungen im Mittelalter. Ein Beitrag zur Geschichte der Psychologie. Berlin.
- Margul, T.*
1981. Motywy wiary w Wilkołaka. *Lue* LXV, 55–90. Wrocław–Poznań.

- Moszyński, K.*
1967. *Kultura ludowa slowian I–II. Kultura ducha* T. II, Warszawa.
- Niederle, L.*
1924. *Slovanské starožitnosti. Oddíl kulturní. Život starých Slovanů. Díl. II, sv. I.* Praha.
- Odstedt, E.*
1943. *Varulven i svensk folktradition.* Uppsala.
- Pucz A.,*
1822. A' babonának, és az ő sokféle nemeinek rövid előadása. A' tudatlanok tanítására, és a' félékenyek megnyugtatására. Esztergom.
- Róheim G.,*
1925. *Magyar néphit és népszokások.* Bp.
- Sárosi Á.,*
1897. *Kassai népszokások és babonák.* In: *Abauj-Torna vármegye és Kassa. Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: Sziklay J. és Borovszky S.* Bp.
- Senn, H.*
1982. *Romanian Werewolves: Seasons, Ritual, Cycles.* *Folklore (London)* XCIII, 2. 206–215.
- Scheiber S.,*
1956. *A Werwolf-típus első magyar nyoma.* *Ethnographia*, LXVII, 300.
- Szendrey Á.,*
1938. *Van-e medvének valami szerepe a magyar néphitben?* *Ethnographia*, XLIX. 437–438.
1986. *A magyar néphit boszorkánya.* Bp.
- Tokarev, Sz. A.*
1957. *Religioznye verovanija vostočnoslavjanskich narodov XIX – načala XX. vv.* Leningrad–Moszkva.
- Török G.,*
1959. *Történeti adatok a küldött farkas mondájához.* *Néprajzi Közlemények* IV. 1–2. 278–288.
- Ujváry Z.,*
1962. *A szakállas farkas mondájához.* *Ethnographia*, LXXIII, 458–461.
1971. *A népballada.* Kézirat. Debrecen.
1981. *Agrárkultusz. Folklor és Etnográfia* 6., Debrecen.
1986. *A farkassá változott pásztor. Adatok „Werwolf” mondakörhöz.* In: *fejezetek Gömör folklorjához. Gömör néprajza V.* 73–87. Debrecen.
- Was sich das Volk in Ostfriesland und Waalriedern erzählt.* In: *Globus. Zeitschrift für Länder- und Völkerkunde.* B. XXIX. Nr. 9. 140–141. Braunschweig.
- Wislocki H.,*
1893. *Aus dem Volksleben der Magyaren.* *Ethnologische Mitteilungen.* München.

DIE INTERETHNISCHEN BEZIEHUNGEN DES NORDOST-UNGARISCHEN WERWOLF-GLAUBENS

(Auszug)

Die erste schriftliche Erwähnung des ungarischen Werwolf-Aberglaubens stammt aus dem 16. Jahrhundert. Das aus dem Jahre 1560 stammende Protokoll ähnelt beklemmend den französischen Werwolf-Prozessen aus dem 17. Jahrhundert und enthält für die ungarischen Volksbräuche nicht charakteristische kannibalistische Hinweise. Die Mehrzahl der über Werwolf-Prozesse berichtenden Protokolle stammt aus der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts.

Die Aberglaubensgestalten des Werwolfs werden in den ungarischen Volkstraditionen mit dem Wort Herdenwolf, Sendwolf, Wolfsbettler, bärtiger Wolf, beziehungsweise Prikulics bezeichnet. Auf die Gestalt des nordungarischen bärtigen Wolfes finden wir schon in der Arbeit von A. Poly Hinweise.

Die Aberglaubensgestalt des Werwolfes wird um das 16. Jahrhundert aus den Volksbräuchen der euroäischen Völker in die Welt des ungarischen Volksglaubens gelangt sein. G. Roheim hat, als er die Umstände der Übernahme der Aberglaubensgestalt prüfte, angenommen, daß die Gestalt des Werwolfes von den Kroaten und Slowaken in die ungarische Welt des Aberglaubens geraten ist. Die nachfolgenden Untersuchungen beweisen diese Theorie nicht.

Die Große Mehrheit der ungarischen Angaben unterstreicht, daß die deutschen Volksbräuche eine entscheidende Rolle bei der Herausbildung des ungarischen Werwolf-Aberlaubens gespielt haben. Die Bräuche der umliegenden slawischen Völker haben an den interethnischen Vorgängen höchstens als zweitrangiger Übermittler teilgenommen.

Bei der Herausbildung des nordost-ungarischen Werwolf-Aberglaubens können wir drei Haupt-Übernahmerichtungen feststellen. Die Sage vom bärtigen Wolf aus der Gegend von Putnok verweist eindeutig auf deutschen Ursprung. Es ist nicht geklärt, welche Rolle bei ihrer Herausbildung die slowakischen Volksbräuche gespielt haben. Der Virkolak der Gegend von Kassa hat wahrscheinlich seinen Ursprung auf dem Balkan, es ist eine südslawische Übernahme, die unter Mitwirkung der Walashen an den nordöstlichen Rand des Karpaten-Beckens geraten sein kann und sich dann im Mittelalter kontinuierlich in die ungarische Welt des Aberglaubens eingebürgert hat. Nach der Meinung L. Deghs ist der bärtige Wolf des Volksmärchens aus Zemplén eine unmittelbare Übernahme aus dem ukrainischen Volksmärchenschatz. Gleichzeitig haben aber die unkrainischen Bräuche keine bedeutende Wirkung auf die Gestalten des ungarischen Aberglaubens ausgeübt.

Diese übernommene Aberglaubengestalt hat sich eng mit dem damals schon vorhandenen ungarischen Aberglauben verwoben und ist organisch in das System des lokalen Aberglaubens eingebaut worden. In unseren Tagen kommt er nur noch bruchstückhaft zum Vorschein, oft kann man nur aus dem hervortretenden Terminus auf sein einstiges Vorhandensein schließen.

Sándor Mogyorósi